

(müteşâbih), mü'telif ve muhtelif, müttefik ve müfterik gibi konularda yazılan eserlerde nisbeler de ele alınmaktadır. Bunlar arasında sadece benzerlikler sebebiyle iltibasaya yol açan nisbeler tahsis edilen "müştebihü'n-nisbe" adlı eserler mevcuttur (bk. MÜŞTEBİH; MÜ'TELİF ve MUHTELİF; MÜTTEFİK ve MÜFTERİK). Farsça'da da nisbe için Arapça'daki gibi ismin sonuna nisbet "yâ"sı getirilir (Tahrânî, Kummî, Tebrîzî).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "nsb" md.; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1977, III, 335-383; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I-XIII, tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cüdfî), I, 456; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I-III, tür.yer.; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib* (nşr. M. Nûr el-Hasan v.dğr.), Beyrut 1402/1982, II, 4-89; Safedî, *el-Vâfi*, I, 33-36; Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi*, XII, 81, 89, 102; Süyûtî, *el-Müzhir* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye), II, 444-447; Mehmed Zihni Efendi, *el-Müntehab fi kavâidi's-sarf*, İstanbul, ts., s. 345-372; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Cambridge 1951, I, 149-165; Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, Kahire 1974, IV, 713-746; A. Arieli, "Nisba Determinata e Indeterminata: Annotazioni per l'Onomasticon Arabicum", *Studi in onore di Francesco Gabrieli nel suo ottantesimo compleanno* (ed. R. Traini), Roma 1984, I, 19-27; Emin Abdullah Sâlim, *en-Neseb fi'l-Arabiyye*, Kahire 1406/1986; A. Schimmel, *Islamic Names*, Edinburgh 1989, s. 10-12; Bashir bin Muhammad H. Kabir al-Ma'sumi, *A Guide to Islamic Names*, Makkah 1410/1990, s. 24-25; Ahmed Matûb, *Mu'cemü'n-nisbe bi'l-elif ve'n-nûn*, Beyrut 2000, s. 5-32; Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, İstanbul 2005, s. 306-316; D. Ayalon, "Names, Titles, 'Nisbas' of the Mamlûks", *JOS*, V (1975), s. 189-232; Jacqueline Sublet, "Nisba", *EP²* (Ing.), VIII, 53-56.

CASIM AVCI

NİSBET

(النسبة)

Kavramlar arasındaki ilişkiyi ifade eden mantık terimi.

Sözlükte nisbet "yakınlık, iki şey arasındaki ilişki, bir niceliğin veya sayının diğerine göre olan durumu" gibi anlamlara gelmektedir. Mantıkta ise iki kavram arasında duyu veya akılla kurulan ilişkiye "nisbet ve izâfet (bağlı) ilişkisi" denilmektedir. Terimler arası ilişkiler farklı açılardan değerlendirilmekte olup bunlardan biri de terimlerin mutlak ve nisbî olma durumlarıdır. Mutlak terim başka bir nesnenin varlığına ihtiyaç göstermeden bir nesneye işaret eden terimdir; dağ, deniz ve ağaç bu türden terimlerdir. Bir terimin işaret ettiği nesne bir başka nesne olmadan düşünülmezse bu gibi terimlere nisbî te-

rim denir. Meselâ "baba" teriminin bir kişiye işaret edebilmesi için o kişinin çocuğunun olması gerekir. Öyleyse baba ve çocuk terimleri arasındaki ilişki nisbet ilişkisidir. Fârâbî'ye göre matematikçiler nisbetin bir tür izâfet olduğunu söylerken mantıkçılar bunun izâfetten daha genel, izâfeten ise bir çeşit nisbet sayılması gerektiğini savunurlar. Ayrıca izâfet on kategoriden (makûlât) biri olduğu halde nisbet bir kategori değildir; şu var ki mantıkçılar nisbet ilişkisinin sadece izâfet, mekân, zaman ve mülk kategorilerinde söz konusu olduğunu söyler (Fârâbî, s. 83). Kavramlar arası ilişkiyi belirleyen bu iki terimden hangisinin daha genel olduğu tartışmalıdır. İbn Sînâ'ya göre "tavan" ve "duvar" terimleri arasındaki anlam ilişkisi düşünüldüğünde nisbetin izâfet ilişkisinde farklı olduğu anlaşılır. Çünkü kavram ağının zihindeki çağrışımları izâfet değil nisbettir. Eğer bu nisbetler kendi içinde tekrar ele alınırsa bu ilişkiyi izâfet denilir (İbn Sînâ, s. 145-146).

Öte yandan mantıkta doğruluk ve kapsamları açısından iki kavram arasında dört çeşit ilişkiden birinin bulunduğu kabul edilmiştir. Bunlardan ilki eşitlik (müsâvat); eğer iki kavramdan her biri ötekinin bütün fertlerini karşılarsa bu iki kavram arasında eşitlik var demektir. Canlı-duyarlı, konuşan-gülen kavramları arasındaki ilişki eşitlik ilişkisidir. Bu husus şu şekilde ifade edilebilir: Her canlı duyarlıdır; her duyarlı olan canlıdır. Her konuşan güler; her gülen konuşandır. İkincisi aykırılıktır (mübâyenet); eğer iki kavramdan her biri ötekinin hiçbir fertini kapsamına almıyorsa bu iki kavram arasında aykırılık var demektir. İnsan-melek, kuş-balık kavramları gibi. Bunun önerme şeklindeki ifadesi şöyledir: Hiçbir insan melek değildir, hiçbir kuş balık değildir. Üçüncüsü tam girişimciliktir (umum ve husus mutlak); iki kavramdan sadece biri ötekinin bütün fertlerini kapsamına alıyorsa bunlar arasında tam girişimcilik vardır. Meselâ insan-canlı, balık-yüzen kavramları arasında bu türden bir ilişki vardır. Buna göre her insan canlıdır, fakat her canlı insan değildir. Her balık yüzer, fakat her yüzen balık değildir. Dördüncüsü eksik girişimciliktir (umum ve husus min vech); eğer iki kavramdan her biri ötekinin bazı fertlerini kapsamına alıyorsa aralarında eksik girişimcilik var demektir. Memeli-balık, Hintli-müslüman kavram çiftleri arasındaki ilişki böyledir. Buna göre bazı memeliler balıktır, bazı balıklar memelidir. Bazı Hintliler müslümandır, bazı müslümanlar Hintli'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 1685-1691; Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Muhsin Mehdî), Beyrut 1970, s. 83; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık* (2), s. 145-146; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1960 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 62-63; Şafak Ural, *Temel Mantık*, İstanbul 1985, s. 19-21; Ferid Cebr v.dğr., *Mevsû'atü muştalahâti 'ilmi'l-mantık 'inde'l-ʿArab*, Beyrut 1996, s. 1059-1061; İbrahim Emiroğlu, *Ana Konularıyla Klasik Mantık*, Bursa 1999, s. 77-79.

MAHMUT KAYA

NİSYAN

(النسيان)

Bazı dinî hükümlere etkisi sebebiyle ehliyet ârzaları arasında incelenen unutmama anlamında terim.

Sözlükte "unutmak, ertelemek, bilerek veya bilmeden terketmek" anlamlarına gelen nisyân, kelimesi terim olarak sahip olunan bilginin ihtiyaç ânında akla gelmemesini ifade eder ve bu duruma bazı fikhî sonuçlar bağlanır. Fıkıh usulünde ehliyet kavramı "şer'î hitaba ehil ve muhatap olma" mânası esas alınarak incelendiği için hukukî açıdan ehliyeti daraltma veya ortadan kaldırma özelliği bulunmamakla birlikte ilgili kişiye nisbetle bazı hükümlerde değişiklik meydana getiren bir kısım haller "avârizü'l-ehliyye" kapsamında değerlendirilmiştir. Ehliyeti etkilesin veya etkilemesin bu durumlar kişinin iradesi dışında olursa "el-avârizü'l-semâviyye", insanın irade ve çabasıyla meydana gelirse "el-avârizü'l-müktesebe" adını alır. Semâvî nitelikteki avâriz arasında yer alan unutmama, ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran bir sebep olmayıp bazı dinî hükümlerde mazeret olarak kabul edilmesinden dolayı bu kapsamda ele alınmıştır.

Psikolojide en genel anlamıyla unutmama hâfızada bulunan bilgilere erişilememesini ifade eder ve bunun sebepleri, daha önce öğrenilmiş bilginin artık kayıtlı olmaması yahut kayıtlı olup da o an için çağrışım ilişkilerinin kurulamaması veya zayıf olması şeklinde iki noktada toplanır. Daha önce veya daha sonra öğrenilen malzemelerin araya girmesi ("ileriye etkili ketleme, geriye etkili ketleme") unutmamayı hızlandırabilen âmiller arasında sayılır ve araya giren malzeme miktarının artıp hatırlanacak malzemeye benzerlik taşımasının unutmama miktarını arttırdığı belirtilir. Psikolojide temel yaklaşıma bağlı olarak unutmama teorileri değişmektedir. Meselâ çağdaş biliş psikolojisinde unutmama hem duyu belleğinde sinirsel bir bozulmayla hem ki-